

A VESZPRÉMI LACZKÓ DEZSŐ MÚZEUM NÉPRAJZI GYŰJTEMÉNYÉNEK TÜRELEMŰVEGEI - ÜVEGBE ZÁRT JELLEGZETES SZAKRÁLIS ÁBRÁZOLÁSTÍPUSOK

A néprajzi gyűjteményeknek jellegzetes tárgyegyüttesét képezik a türeleművegek vagy rabmunkák néven ismeretes tárgycsoportok. Nevük a készítés módjára és a készítés körülményeire egyaránt utal. Az aprólékos munkával készített tárgyak összeállítása hosszú időt és nem kevés türelmet igényelt alkotóitól, amelyre több esetben a börtönbüntetésüket töltőknek nyílt leginkább lehetőségük, innen ered a rabmunka megnevezés. Időigényes tevékenységre képesek voltak a munkát végezni nem tudó betegek, vagy az állatokat őrző pásztorok is. Ugyanakkor e tárgycsoportban olyan alkotások is nagyszámban megtalálhatók, amelyeket bányászok készítettek. Ezek készítőikről kapták nevüket: bányász türeleművegek, "Bergmännische Geduldflaschen". A türeleműveg névvel jelölt tárgycsoportban nagyszámban található olyan üvegbe zárt vallásos ábrázolások, amelyek Krisztus kínszenvedését idézik fel

A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteményében huszonegy darab türeleműveg található. Közülük egy az egeraljai helytörténeti kiállításban látható, mint Egeraljáról származó alkotás, míg húsz darabot Veszprémben őrzünk ugyan, de ezek kiállításban nem szerepelnek. E tárgyegyüttesben egyetlen türeleműveg képviseli a bányász türeleművegeket, egy pedig az egyéb ábrázolásokat. Az összes többi, beleértve az egeraljait is, szakrális típusú ábrázolás, a szakrális tárgyaknak egy sajátos típusát jelentik. Egy részük - szám szerint 14 - hutapalackba, más részük - szám szerint 7 - gyári, hengeres gyógyszeres üvegbe vagy hengeres ecetes üvegbe zárt alkotás. Nagyságukat az üvegek nagysága határozta meg. A legmagasabb 37 cm-es, a legkisebb pedig 13,5 cm-es. Egyébként a nagyobb

üvegek 22-27 cm, míg a kisebbek 14-19 cm magasságúak. A hutapalackok közül valók többnyire a magasabbak, míg a gyári gyógyszeres üvegek általában az alacsonyabbak.

Tárgyleírások

1. Ltsz.: P. 369

27 cm magas hutapalackba elhelyezett három emeletes ábrázolás, az egyetlen bányász türeleműveg. A földszinten, azaz a legalsó szinten a szennet fejtő bányászok láthatók, míg az I. emeleten a tárnából felszállók csoportját ábrázolták. A legfelső szinten, azaz a II. emeleten egy templombelső helyezkedik el. Látható itt az oltár a feszülettel és két angyallal, az orgona a kántorral és a fűjtatást végző gyermekekkel, valamint a templomi padok a bennük ülőkkel, míg néhányan pedig az oltár előtt térdelnek. Valamennyi figura faragott és festett. Piros, fehér, zöld és arany színeket használt az alkotója. (1. ábra) Bár bányász üvegről van szó, azonban ez azok közé a különleges alkotások közé tartozik, amelyek esetében a bányász élet megjelenítése mellett készítője szakrális ábrázolást is elhelyezett az üvegben kialakított legfelső szinten. Ennek a típusnak ismertek párhuzamai, német nyelvterületről. A Niederösterreichisches Landesmuseum őrzi azt a négy emeletre tagolt, 26 cm magas türeleműveget, amelyben három szinten a bányászéletből vett jelenetek láthatók, míg a negyedik, legfelső emeleten bábukkal megjelenítve maga a hét Szentség, egy-egy cselekvésmozzanattal vagy öltözettel jelképezve. Az üveget 1800-ban Körnöcbányán készítették.¹ Hasonló gondolatot fogalmazott meg alkotója a XIX. század második

felében készített, 36,5 cm nagyságú türelem-üvegben. A három emeletre tagolt belsőben kettő a bányászérettel foglalkozik, míg a felső, harmadik szinten szakrális jelenet látható: középpontban Nepomuki Szent János áll, rajta kívül egy pap, két ministráns és 12 hívó figuráját őrzi az üveg, a gyónási titok megtartásáért vértanúhalált szenvedett szent példáját idézve meg. Az egymás fölé helyezett szinteket boltívben végződő épületeszlopok tartják. Az üveg Göbölös Gyula magángyűjteményének egyik darabja.²

2. *Ltsz.: P. 371*

1905-ben készült ez a hutapalackba zárt szakrális ábrázolás, amely templombelsőt láttat oltárral és templomi zászlókkal. Az oltár előtt térdel a pap, aki az áldozatot mutatja be, a kelyhet a feszület felé emelve. Mögötte két fehér karinges ministráns látható. Az oltár középpontjában a feszület áll, míg mögéje oltárképként Szent Mátyás, a Júdás helyére került 12. apostol képét helyezték. A feszület fölött aranyozott örökmécses függ. A papírból való oltárkép kivételével a figurák és a korpusz mind fából faragottak, festettek (zöld, barna, fehér). Az oltár lépcsőjét papírral vonták be, amelyen a kövezetet négyzethálóval jelölték. Az üveg 24 cm magas. (2. ábra)

3. *Ltsz.: P. 372*

Jutas-pusztán Berzsák Dezső készítette 1909-ben a 24 cm-es hutapalackba zárt türelemmunkát, amely a feszületet és Krisztus kízzatási jelvényeit (Arma Christi) ábrázolja. Fafaragványt és kivágott, színes papírképeket használt az alkotó. Felragasztott papírképen látható a korpusz, továbbá a feszület két oldalán egy-egy angyal képe, akik gyümölcsöket tartanak. A feszületet tartó talapzat alatt, mintegy egy szinttel lejjebb, karján a Gyermekkel, kezében jogarral áll Mária, arany színű papírból kivágva és felragasztva. A kép az ipolytölgyesi kegyképnek ponyvanyomtatványokon terjesztett változata. Előtte színes gyöngyfüzerek lógnak. Az alkotó piros, fehér, zöld és arany színeket alkalmazott. Az alakos ábrázolások között található két katoná, akik Krisztus sírjának őrzőire emlékeztetnek. (3. ábra)

4. *Ltsz.: P. 373*

Kisméretű, csupán 17 cm magas hutapalack, benne templombelső ábrázolásával. Papírból alakította ki alkotója az oltárt, amelynek közepén

szentségfülke áll monstranciával. Fölötte a Zelli Mária kegyképének papírból kivágott másolata, amint szétterülő palástjában karján tartja az Istengyermekeket. A háttérrel csillogó, sötétkék papír alkotja, amelyből kiemelkedik a kék-vörös palástos, arany színű Mária kép. Az oltár ugyancsak arany színű papírral bevont. (4. ábra)

5. *Ltsz.: P. 374*

1909-ben készült a 24 cm magas, hutapalackba elhelyezett összeállítás. A keresztet és a kízzatási jelvényeket sárga, zöld, piros és fekete színűre festett fadarabkákból állították össze. A korpuszt viszont papírból vágta ki a készítő és felragasztotta a keresztre. A feszület tövében két oldalról egy-egy vörös nadrágos fehér zubbonyos lándzsás katoná áll őrt. Alakjukat alkotójuk ugyancsak apró fadarabokból állította össze. (5. ábra)

6. *Ltsz.: P. 375*

A Mezőszilas melletti Szunyog-pusztán szolgáló Eppinger János juhász készítette 1909-ben a fenti számon nyilvántartásba vett türelemművet. A hutapalackba zárt alkotás két szinten helyezkedik el. Fent áll a feszület két lámpás között. Tőle jobbra Keresztelő Szent János látható a Báránnal (Agnus Dei), balra pedig egy gyermeket keresztelő pap, amint a vizet egy kagylóból a gyermek fejére önti. Ezt a szintet két faoszlop közé elhelyezett gyöngyfüzerek zárják le. Alatta három golyó látható: középen egy nagy, két oldalán pedig egy-egy kisebb.

A kereszt, a lámpások, az oszlopok fából összeállítottak és festettek, míg a korpusz, Keresztelő Szent János és a pap színes papírképek. A feszület tetejére gyöngyből megformált keresztet, a feszület elé pedig fából kifaragott offereket helyezett el az alkotó. Piros, zöld, kék és fehér színeket használt. Az egész alkotás 26 cm nagyságú. (6. ábra)

7. *Ltsz.: P. 376*

1884-ben Pámmer József juhász készítette, s 1909-ben Fokszabadiból került be a veszprémi múzeum gyűjteményébe. Festetlen, apró fadarabokból állította össze a feszületet és a kízzatási jelvényeket az alkotó, felirattal is ellátva munkáját, amelyet egy 24 cm magas hutapalackba helyezett el. (7. ábra)

8. *Ltsz.: P. 377*

Hasonlóan az előzőhöz, festetlen fadarabokból összeállított feszület a kízzatási jelvényekkel. 1905-ben készült, a veszprémi múzeumba azonban csak 1931-ben került be Bándról. Az egész egy 22 cm magas hutapalackba zárt alkotás.

9. *Ltsz.: P. 378.*

Az összeállítás, amely egy 21 cm magas hutapalackba került, a Golgotát jelképezi. Két fadaraból összerótt keresztre papírból kivágott korpuszt ragasztott az alkotó, a feszület tövébe pedig fehérre festett, fából kifaragott koponyát és két lábszárcsontot helyezett el. A feszület mellé kerültek a kízzatási jelvények, továbbá az őrt álló két katona is. Ezek valamennyien apró, festett fadarabokból összeállítottak. 1903-ban készült és 1936-ban ajándékként került a Néprajzi Gyűjteménybe. (8. ábra)

10. *Ltsz.: P. 379*

Az előzőhöz hasonlóan, 1936-ban ajándékként jutott hozzá a veszprémi múzeum az 1915-ben készült, 19,5 cm magas hutapalackba zárt alkotáshoz. Zöld és piros színre festett fadarabokból összeállított a kereszt a kízzatási jelvényekkel együtt, a korpusz viszont színes, felragasztott papírkép. A feszület tövében, akár a szabadtéri szakrális emlékek esetében, egy fülke (Mária-ház) áll, beleragasztva a papírból kivágott, színes Mária kép. (9. ábra)

11. *Ltsz.: P. 380*

Egy 17 cm magas gyógyszeres palackba festetlen fadarabokból összeállított kereszt került a kízzatási jelvényekkel, kerítéssel körül véve. Az üveg nyakát egy falakattal zárta le alkotója. 1904-ben készült a türeleműveg, amelyet az előzőekhez hasonlóan 1936-ban ajándékoztak a veszprémi múzeumnak. (10. ábra)

12. *Ltsz.: P. 381*

Ugyancsak 1936-ban került a Néprajzi Gyűjteménybe az 1914-ben készült, 15 cm-es gyógyszeres palackba zárt alkotás, amely egy vörös bársony párnával leborított XIX. századi, asztal formájú bútordarab. Ez a változat teljesen egyedülálló a gyűjteményben, azonban hozzá hasonló Túrkevéről ismerünk 1885-ből. Utóbbi Bodnár József munkája.³ (11. ábra)

13. *Ltsz.: P. 382*

1910-ben készült, 14,5 cm magas hutapalackba elhelyezett türeleműmunka. Apró fadarabokból összeállított a kereszt és a kízzatási jelvények, amelyeket keresztbe összeillesztett fatalpra helyezett el az alkotó pásztorember. A talpon olvasható a felirat: Zájez György 1910. Veszprém. Január 8. - amely az alkotót és a készítés idejét örökítette meg. (12. ábra)

14. *Ltsz.: P. 384*

15 cm magas hutaüvegben apró fadarabokból összerakott kereszt és a kízzatási jelvények állnak. A keresztben papírból felragasztott korpusz függ. Ez a türeleműveg 1911-ben Súr-Csatáron készült. (13. ábra)

15. *Ltsz.: P. 386*

1927-ben Csajágon készítette, feltehetően pásztorember azt a 20 cm magas hutapalackba zárt kompozíciót, amelyet apró fadarabokból rakott össze. A feszületet ábrázolja a kízzatási jelvényekkel és két őrálló katonával, akik a korabeli katonai viseletnek megfelelően vörös nadrágot és fehér zubbonyt viselnek. Utóbbiak a fő alakok, míg a korpusz egészen aprócska, s mára sajnos ez is megrongálódott. (14. ábra)

16. *Ltsz.: P. 387*

Tata vidékéről, ajándékként került a veszprémi múzeumba az a 16 cm magas, hasáb alakú palackba zárt türeleműmunka, amelyet fából és papírból készített alkotója. A kereszt és a kízzatási jelvények fából valók, a korpusz papírból kivágott és felragasztott. A kereszt tövében jobbra áll Mária, balra pedig János evangélista. A kereszt tövében térdel Mária Magdolna, aki felfogja Jézus lecseppenő véré, mintha egy archaikus imádság illusztrációja lenne.⁴ A feszület tövében látható személyek ugyancsak papírból kivágott, felragasztott színes képek. (15. ábra)

17. *Ltsz.: 69.3.120.*

Bakonybélben Vida Imre készítette 1909-ben a 35 cm magas üvegbe zárt kálváriát. 1969-ben itt vásárolta meg a veszprémi múzeumnak Ballassa M. Iván 200 Ft-ért Vajda Ferencről. A türeleműveg érdekessége, hogy a kereszt tövében jelképes ábrázolás, stilizált leányfej, valamint kettő helyett három katona áll ugyanitt (az egyik már eldőlt!). Hasonló összeállítást helyezett el

Egeralján a helytörténeti gyűjteményben Szalóky Károly 1967-ben (Ltsz.: 82. 2. 250 és 19,8 cm magas). (16. ábra)

18. Ltsz.: 91.44.1.

A devecseri Somogyi István (szül. 1910.) 1930-ban festetlen puhafa darabokból ragasztotta össze a keresztet és Krisztus kízzatási jelvényeit, amelyet egy 13,5 cm magas gyógyszeres üvegbe zárt be, de az üveg dugóját nem rögzítette. A türelemüveget 1991-ben Rieger Péter (Devecser, Csaplár u. 27.) ajándékozta a veszprémi múzeum Néprajzi Gyűjteményének. (17. ábra)

19. Ltsz.: 93.6.1.

Hengeres, 15,6 cm magas gyári üvegpalack, amelybe fehér fa keresztet és barnára festett kízzatási jelvényeket helyezett el az alkotó, aki betegsége, kórházi ápolása idején készítette a türelemüveget 1936-ban. A korpuszt papírból vágta ki és a keresztre ragasztotta. Feliratot is elhelyezett az üvegben: "Emlék kórházból. 1936. XII. H. 29. H. L. " A munkát Veszprémben, Mészáros Gyulától vásárolta a Néprajzi Gyűjteménynek e sorok írója 1992-ben 1.000 Ft-ért. (18. ábra)

20. Ltsz.: 94.6.7.

A Néprajzi Gyűjtemény legnagyobb méretű és legsúfoltabb türelemüvege, amelyet Veszprémben Major Jánosnétól 10.000 Ft-ért vásárolt jelen sorok írója 1994-ben. A hutapalack 37,2 cm magas, s benne színesre festett fadarabokból össze-rótt és papírképekkel kiegészített kálvária látható. A fából készített feszület tövében áll a papírképen ábrázolt köpenyes Mária. A feszület bal oldalán elhelyezett képen Mária látható a gyermek Jézussal, a jobb oldalon pedig Jézus a gyermekekkel. A kereszt tövében térdel Bűnbánó Magdolna. Az egész kompozíciót zöldre mázolt lándzsás kerítéssel vette körül alkotója, Szabadkai József. Ő készítette Nagykanizsa környékén, ahol 1930-40 körül juhászokdott. Minden bizonyjal ajándéknak szánta, ugyanis Pápán használták ezt a türelempalackot, amit ajándékképpen kaptak, s nem elképzelhetetlen, hogy közvetlenül az alkotótól. Előfordult olyan eset is, hogy valaki elkészítettett egy ilyen ajándékot és tovább adta. Ez az alkotás Pápán került elő. Érdekes ezen üveg lezárásának megoldása: pirosra festett széles fadugót alkalmazott a készítő, amelynek széleit ékrovással díszítette. (19. ábra) Hasonló megoldás látható a veszprémi Gizella Királyné Egyházművészeti Múzeum egyik türelempalackján is.

21. Ltsz.: 94.7.1.

Hengeres, hosszú nyakú, fadugóval lezárt, 28,5 cm magas gyári üvegpalackba helyezte el felsőszentmártoni Kovacsevics Pál juhász az apró, gyertyákkal és feszülettel ellátott, fadarabokból elkészített oltárt, amely előtt imára emelt kézzel egy kazulás pap térdel két ministránsal. 1942-ben Pápateszéken volt juhász az alkotó, itt készítette a türelemüveget ajándékba Döbröntére, Kemenczky József molnármesternek (1896-1969.), aki maga is pápateszéri volt. Ő és felesége Wolf Anna (Bakonyszentlászló 1896-Döbrönte 1979.), majd pedig gyermekeik az 1980-as évekig használták e tárgyat döbrönteik házukban. Veszprémben, ifj. Kemenczky Józseftől vásárolta meg a Néprajzi Gyűjteménynek e sorok írója 1990-ben 3.000 Ft-ért. (20. ábra)

A türelemüvegek elterjedtsége, eredete

Tekintettel arra, hogy az ábrázolások döntő többsége vallásos témájú és önálló csoportot alkot a türelemmunkák egészében, figyelmünk csak e sajátos együttesre irányul. Párhuzamaikat mind a hazai, mind az európai emléktanyagban megtaláljuk.

A szakrális ábrázolásokat őrző palackok még további csoportokat alkotnak. Az egyik a kálváriát vagy Golgotát jeleníti meg, míg a másik ennek a liturgiai megfelelőjét, az áldozatot az oltár előtt bemutató papot.

A Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteményének húsz türelemüvegéből kálváriát ábrázol 16 db, közülük öt esetben a feszületből és az Arma Christiből álló kompozíciót a Golgota-ábrázolások alakjaival (Mária, János, Bűnbánó Magdolna,) vagy jelképes ábrázolású színes papírképekkel is kiegészítették, míg három esetben templombelsőt ábrázolnak oltárral és az Úrfelmutatás jelenetével. Egyetlen esetben viszont egyedülálló módon a hívek seregét helyezték el a templomban.

Ezekkel az ábrázolásokkal legközelebbi rokonságot a veszprémi Gizella Királyné Egyházművészeti Múzeum türelempalackjai mutatják, szám szerint négy darab. Az egyik (Ltsz.: 74.787) templombelsőt ábrázol, bolthajtásos szentéjjel, aprólékosan kiképzett oltárral, rajta lévő feszülettel, gyertyákkal és oltárképként egy Mária-Hilf képpel. Az oltár előtt az Úrfelmutatást végző pap és két ministráns helyezkedik el. Ez a leggazda-

gabb és legaprólékosabban elkészített ábrázolás. Két türeleműveg kálváriát, a feszületet és a kízzatási jelvényeket jeleníti meg (Ltsz.: 89.575), mindkettő a kereszt tövébe elhelyezett mellék-alakokkal: egyik esetében Mária és János, másikkal pedig Mária, János, Mária Magdolna. Utóbbi gazdagabban díszített és zsúfoltabb alkotás az előzőnél. Ennek az úrkúti Wolf János volt az alkotója, aki emléktárgyként készítette a türelemmunkát a tótvázsonyi Auerbach Teréziának. A szerényebb alkotást pedig a felirat szerint Tóth László állította össze.

Egyedülálló ábrázolás a negyedik türeleműveg, amelybe csak egy üres keresztet helyezett el alkotója, a kereszt tövébe pedig egy szemfedővel letakart üres, nyitott koporsót tett. A keresztre került az INRI felírtas tábla és egy töviskorona, köréje pedig a kízzatási jelvények. A keresztre írta fel az alkotó a készítés évszámát is: 1934.⁵ A kálváriának ez a jelképekkel való megjelenítése fejlett elvonatkoztató képességről árulkodik.

Az országos anyaggal összevetve e tárgyegyütttest, elmondható, hogy annak döntő többségével is rokonságot mutat.

Malonyay Dezső a magyar népművészetet bemutató kötetéhez gyűjtve az anyagot, a XX. század elején maga is találkozott a türeleművegekkel és ezek alkotóival, akik döntően a pásztorok közül kerültek ki. A "kanalas orvosság" üvegeit használták e célra, amelybe a feszületet és Krisztus kízzatási jelvényeit "amilyeneket Jézus kízzatása és keresztre feszítettése alkalmával használtak Isten-atyánk hóhérai" apró fadarabokból összerakva helyezték el. Mellettük az oltár ábrázolása is előfordult.⁶

Hasonlót tapasztalt Madarassy László a Palóc-földön, ahol Berze Jani juhászbojtár gyógyszeres palackok felhasználásával készítette a türeleművegeket, amelyeket a búcsúsoknak adott el. Valamennyi a feszületet, az Arma Christit és az Úr koporsóját ábrázolta apró festett fadarabokból összerakva. Ezeket a kompozíciókat itt "Krisztus kízzatása"-nek nevezték.⁷

Hasonló türeleművegek, mint pásztor munkák, Vas megyéből is ismertek, mind a kálvária-ábrázolások, mind a templombelsők és oltár-megjelenítések. Vannak közöttük egészen kiemelkedő, különösen gazdag változatok, mint pl. a P. J. által készített és Szűz Máriának ajánlott, hosszú felírtal ellátott alkotás, amelyet Szombathelyen a Savaria Múzeumban őriznek.⁸ Pével Ágoston ezeket a munkákat "berakásos üveg"-nek nevezte el.⁹

Ismeretesek a türelemmunkák Somogyból, Baryanyából és Tolnából, de az Alföld egészéről is, főleg a római katolikus közösségekből. Többségük ezeknek is a feszületet és a kízzatási jelvényeket ábrázolja, a Golgotát jelképezi.¹⁰

A Néprajzi Múzeumban őrzött türeleművegek között (kb. 30 db összesen!) jelentékeny csoportot alkotnak ugyancsak a kízzatási eszközöket és a golgotai feszületet ábrázolókat, amelyek Túrkevéről, Gyuláról, Egercschiből, továbbá Zala megyéből származnak¹¹. E gyűjtemény legrégebb darabja Dunaföldváron készült, felírata szerint 1784-ben Joseph Vellisch által és egy oltárt ábrázol feszülettel valamint az Istenanyával.¹²

Figyelemreméltóan gazdag vallásos ábrázolássú türeleművegekben a Kiskun Múzeum. Közöttük olyan egyedülálló alkotás is megtalálható, amelyben négy jelenetben ábrázolta az alkotó Jézus életét: 1. Születés. 2. Keresztre feszítés a kízzatási eszközökkel. 3. Az Úr sírja. 4. Krisztus feltámadása.¹³

Nagyon finoman kidolgozott, vallásos témájú türeleművegeket őriznek Miskolcon is a Herman Ottó Múzeumban, valamint Egerben a Dobó István Múzeumban és a balassagyarmati Palóc Múzeumban.¹⁴

Az európai múzeumokban - elsősorban a német és az osztrák múzeumi gyűjteményekben - őrzött szakrális néprajzi anyagban ugyancsak megtalálhatók az üvegbe zárt vallásos ábrázolások. Így a már említett hét szentség megjelenítése, valamint olyanok, amelyekben a fájdalmas Krisztus, a tisztelt szentek képei vagy a feszülettel együtt megjelenő kálvária-hegy látható. Egy ilyen üveget őriznek többek között Münchenben, amely a XX. század elején készült és a selmecbányai Kálvária-hegyet jeleníti meg ("Kálvária-hegy-üveg") hegyi ásványokkal és mohával díszítve. Legrégebbi viszont egy ugyancsak müncheni, de magángyűjteményben lévő, vallásos motívumokat őrző türeleműveg 1761-ből.¹⁵ Ugyancsak Münchenben őrzik azt a XIX. század első felében készült és Skandináviából származó türeleműveget, amelyben a feszület, a két lator és Krisztus kízzatási jelvényei találhatók, azt igazolva, hogy milyen széles körben elterjedt ez az ábrázolástípus.¹⁶

Az osztrák gyűjteményekben szintén megtalálható a feszületet és a kízzatási jelvényeket bezáró türelempalack, közöttük olyan, nálunk ismeretlen ábrázolásokkal is, ahol a keresztre a töviskoronás Krisztusfő került, valamint a dárdával

átdöfött Jézus Szíve. Ezeket a munkákat az osztrák kutatók a keresztábrázolások közé sorolják.¹⁷

Történetét tekintve az üvegebe zárt plasztika Európa-szerte kedvelt szobadísz volt a XVI. századtól. Egy-egy ilyen palackba valamely életképet, hajót, vadaskertet, stb. helyeztek el. E dísz tárgyak közép-európai elterjedésében a német játékiparnak van elévülhetetlen érdeme.¹⁸ Berchtesgadenben 1535-től készítettek miniatűr dísz tárgyakat és kegytárgyakat háziipari keretek között a fafeldolgozásra specializálódott mesteremberek, míg Oberammergauban a XV. századtól. A reformáció térhódításának eredményeként kezdtek széleskörűen apró kegytárgyakat, fészületeket gyártani. Mindkét központban elsősorban kiterjedt játékkészítéssel foglalkoztak, azonban a XIX. századtól az olcsóbb játékok konkurenciája miatt az apró kegytárgyak, emléktárgyak, passiójátékok készítésére tértek át.¹⁹ Többnyire különböző jeleneteket fogalmaztak meg a passióból, amelyek az ilyenjellegű ábrázolások terjedéséhez nagyban hozzájárultak, de a türelemüvegek készítésénél is előképként szolgálhattak.

Hagyatéki leltárak arról tanúskodnak, hogy mind a világi, mind a szakrális ábrázolású türelemüvegek ("üvegeben foglalt kis oltár, azon kis képecske") a XVIII. században megjelentek és használatosak voltak a magyar tárgykultúrában, bár maguk a tárgyi emlékek csak kis számban maradtak meg ebből a korból: így a már említett vallásos ábrázolású türelempalack 1784-ből, valamint bányászpalack 1791-ből.²⁰ A templombel-sőt, az oltárt megjelenítő összeállításokat követték a kálváriát, a kínzatósi jelvényeket tömörítő türelemüvegek, amelyek témájuk azonossága mellett nagyon változatos ábrázolásokat produkáltak az alkotók tehetségének és az előképek sokféleségének megfelelően.

A türelemüveg-beli ábrázolások előképei

A türelempalackok döntő többségében a Golgota képi megjelenítése látható, de szinte elmaradhatatlan kellékek a kínzatósi jelvények, mintegy 15-30 elem, amelyek a kínzatósi eszközöket és a szenvedés-történettel kapcsolatos egyéb tárgyakat, jelképeket (pl. kakas) tartalmazzák. Verebélyi Kincső megállapította, hogy ezeknek jelegyüttessé formálódása több évszázad alatt ment végbe, amelyben szerepet játszott az adott kor értelmezése is.²¹

Az Arma Christi kultusza a középkorba nyúlik vissza. A kínzatósi eszközöket a győzelmes Krisztus felségjeleiként ábrázolták, de látványuk a fájdalom feletti elmélkedésre is készítette a híveket.²² Az ikonográfiában és a szakrális folklórban évszázadokon át kivételes helyet foglalt el az Arma Christi kultusza - állapította meg nagyszámú adat birtokában Bálint Sándor. Összefüggött vele a passió szemléltetésének és megelevenítésének igénye, gyakorlata. Tisztelete a Santa Croce di Gerusalemme római templomához kötődik, amit a kor passiómisztikája támogatott. Magyar nyelvterületen is, hasonlóan Német- és Csehországhoz, már a XIV. században gyökeret ceszett. (Első magyar nyelvű méltatására az Érsekújvári-kódexben került sor 1530-ban.)²³ A kínzóeszközök és a kálvária képi megfogalmazása változatos formákban jelent meg Európa-szerte.²⁴ E tárgyak, e jelvényegyüttes tiszteletét, kultuszának kibontakozását és széleskörű elterjedését egész Európában a bűnbánati felvonulások, a szentföldi kegytárgyak megtalálása, a passiójátékok, misztériumdrámák és a hitbuzgalmi irodalmi olvasmányok egyaránt elősegítették. Utóbbi területen kiemelkedő jelentőségű volt Martin Cochen kapucinus "Das grosse Leben Christi" címmel 1677-ben megjelent népkönyve, amelyhez néhány évtized múlva a magyar olvasók is hozzájuthattak, ugyanis egy nagyszombati klarissza apáca átdolgozta azt magyarra és kiadta.²⁵ Ugyanakkor a sokszorosított grafika is nagymértékben hozzájárult²⁶ és meggyorsította a témában megszületett ábrázolások elterjedését. A XVIII. században az egyéni ájtatossági formák előtérbe kerülésével, a magánáhitat szentképein megjelenő ábrázolásokkal, a nagyheti, s különösen a nagypénteki ájtatossági formákkal, bűnbánat tartással és a húsvéti körmenetekkel ezek a képi megjelenítések általánosan elterjedtek, különösen kedveltek lettek.²⁷ Jacobus de Man XVII. század végi, majd Melchior Haffner XVIII. századi rézmetszetén ábrázolt kínzatósi eszközök²⁸ mintha előképként szolgáltak volna a népi vallásosságban kedvelt képi megjelenítéseknek. Antwerpen és Augsburg nyomdáinak sokszorosított szentképei egész Európát elárasztották, a vallásos ponyvanyomtatványok ének- és imalapjaira is bőven jutott belőlük, amelyekhez azután búcsúban, vásárokon nem volt nehéz hozzájutni.²⁹ A rézmetszeteket, fametszeteket felváltó és a XIX. századtól egyre olcsóbbá váló litográfia, színnyomatok, képtípusok tömeges

terjedését tették lehetővé.³⁰ Német nyomdák nagy számban készítettek olyan, a szenvedéstörténettel kapcsolatos ábrázolásokat is, amelyeket magyar felirattal láttak el.³¹ A XVIII. században a kínzatas jelvényeinek változatos megjelenítésére többféle ábrázolástípus szolgált, ugyanígy a Golgotát a feszülettel és a tövében megjelenő szentekkel (Mária, János, Mária Magdolna) ugyancsak gyakran választották témaként és ezeket szívesen terjesztették.³² Jellegzetes képtípus volt az, ahol Krisztus lecseppenő vérént angyalok, esetleg Bűnbánó Magdolna fogja fel, amelynek az archaikus imádságtípusok között is megtalálható az előképe, s amely imádság a XX. század közepéig különösen kedvelt, széles körben ismert, használt volt, s a magyar változatokon kívül európai megfelelőit ugyancsak megtalálta Erdélyi Zsuzsanna.³³ A XIX. században, de még a XX. század elején is készítettek olyan szentképeket, amelyeken a kínzatas eszközei láthatók, bár többségük megfogalmazása erősen eltért már a korábbi századokétól.³⁴ Ez a barokk téma a populáris kultúrában a XX. századig megőrződött a szakrális ábrázolásokon. Népszerűségéhez a XIX. századtól hozzájárult a vásári képmutogatók tevékenysége is, akik a szenvedéstörténetet dramatizált formában adták elő. (Ez a hollandoknál, németeknél, dél-szlávoknál és a latin népekénél egyaránt ismert volt.) Ennek eredménye lett a "Jézus Krisztus keserves kínszenvedése" c. ábrázolás, a szenvedéstörténet összefoglalt előadása.³⁵ E században a képi megjelenítések közül különösen két ábrázolástípus figyelemre méltó, amelyek a türelemüvegek kompozícióinak szinte közvetlen előképeit nyújthatták. Az egyik egy 1810-ben készült tollrajz a "szenvedő Krisztus fegyverzete"-vel, a másik pedig egy 1870-ben előállított többszínnyomat "Leiden Christi" felírással.³⁶ Ennek a képtípusnak széleskörű elterjedését biztosította A. Planc és Fiának bécsi nyomdája, ahonnan három nyelvű felírással (magyar, német, lengyel) került ki nagyszámban ez a változat, amelyből a Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteménye is őriz két példányt. Mindkét megnevezett kép a kínzatas eszközeit vonultatja fel jellegzetes elrendezésben a kereszt, ill. a feszület körül. Az utóbbi (1870. évi) képtípus rendkívül gyakori volt a házbeli szakrális tárgyak között, búcsúkon, vásári és házaló szentképárúsoknál egyaránt beszerezheték. Ez az ábrázolás jelenik meg plasztikus formában a türelemüvegekben, egy-egy alkalommal némi

kiegészítéssel (három alakos Golgota, a Szent Sír, ört álló katonák vagy kegyhelyek, Mária képei) téve gazdagabbá a mondanivalót, az alkotó tehetségének, ügyességének függvényében. A kínzatasi eszközök, a passió attribútumai Krisztus kereszthalálára, áldozatára való emlékezés és emlékeztetés a legnépszerűbb tematikája maradt a XX. század elejéig a könyvatos képeknek, amelyek a paraszti vallásosság képi megfogalmazásai között a fő helyet foglalták el.³⁷

Olyanok ezek az alkotások, mintha színpadi jeleneteket örökítettek volna meg. Nem túlzás azt mondani, hogy bennük a "theatrum sacrum" populáris változatai őrződtek meg, az alkotók figyelemreméltó elvonatkoztató képességéről tanúskodva, amely a befogadónak is sajátja volt. Megértették ezeket a jelképes alkotásokat, sőt, hitbuzgalmi jelentőségükkel is tisztában voltak és igényelték e színpadszerű, s a maguk módján látványosnak is mondható megfogalmazásokat. E szent színház típusú alkotások gyökerei a barokkig nyúlnak, hisz a színpadias megjelenítésformák segítségével a hívek számára a hittételek, hitigazságok jobb megértését, szemléltetését oldották meg.³⁸ Allegorikus jelentéstartalommal telítve, pontos megfigyeléseket rögzítve, realiztikus formákat megvalósítva jelentek meg az ilyen típusú munkák, színpadias kifejezésformákat alkalmazva.³⁹ Ebbe a szent színházba tartozott többek mellett a nagyheti passiójáték is, amelynek képi megfelelői a Golgota, az Arma Christi és a kálváriák voltak, s ez a forma, ez a megjelenítési mód látható egyszerűbb változatokban a türelemüvegekben. Végül is a palackba zárt belső kicsi tér a valóság látszatát kelti, s a tárgyak jelképes és valóságos jelentésükkel események sorát idézik fel színpadszerűen. Ugyanez a törekvés öltött testet az oltárral megjelenített templombelsőket esetében, az áldozatot bemutató pappal. A húsvéti ünnepkör hagyományai a hozzákötődő passiójátékokkal, körmenetekkel és a Szent Sír állításokkal egyik legfőbb típusát alkották a szent színháznak⁴⁰, ezért nem véletlen, hogy képi megfogalmazásai nagyszámú változatokban őrződtek meg a populáris kultúrában is, a magánáhitatot szolgálva, ugyanis a felvilágosodással felszámolódtak a theatrum sacrum-ok, de a barokk hagyományok alapján a népi vallásosságban a XIX. században és azon túl is továbbéltek.⁴¹ Közvetlen mintákat jelentettek még e türelemüveg ábrázolásoknak a XVIII. századtól elterjedt feszület- és kálvária-állítások. Krisztus

keresztalála és a megváltás összetett érzelmeket váltott ki alkotóiból és szemlélőiből egyaránt, amelyről a recens néprajzi adatok nemcsak tudósítanak, hanem tanúskodnak is.

A türelemüvegek alkotói

A Laczkó Dezső Múzeum húsz türelemüvege esetében tizenkettőben ismert a származási hely és a készítés ideje, amely az 1884-1942 közötti esztendőket jelenti. Hét esetben az I. világháború előtt, két esetben pedig a két világháború között készültek ezek a szakrális tárgyak. Kilenc esetben az alkotókat is tudjuk, akik két esettől eltekintve pásztoemberek, főként juhászok voltak. Jutas-pusztáról (Veszprém mellett) Berzsák Dezső, Szúnyog-pusztáról (Mezőszilas mellett) Eppinger János, Veszprémből Zájecz György, Bakonybélből Vida Imre, Devecserből Somogyi István, Nagykanizsáról Szabadkai József, Pápateszérről Kovacsevics Pál. Közülük Vida Imre és Somogyi István nem tartozott a juhászok közé. A H. L. névkezdő betűkről pedig nem tudjuk, kit takarnak. A veszprémi Gizella Királyné Múzeum türelemüvegei közül kettőnek ismerjük a készítőjét. Az egyik Tóth László juhász volt, míg az úrkúti Wolf János foglalkozása ismeretlen. Szentgálon is készítették türelemüveget, amelyre még jól emlékszik Tamás Károlyné Kiss-Tóth Vilma, - habár készítőjének nevét nem tudja - felidézve e tárgy helyét, amely, megbecsültségét hangsúlyozva, a sublót közepén volt. A kővágó-őrsi Sümegi Józsefné, aki maga is juhász családból származik és férje ugyancsak juhász, még a nevét sem hallotta e tárgytípusnak, igaz, evangélikusok lévén, ez nem is lehet meglepő. Azonban még római katolikus családoknál sem emlékezett ilyen tárgyféleségek meglétére.

A türelemüvegek készítésének indítékaira az esetek többségében csupán feltevéseink vannak. Ismerünk viszont több olyan adatot, amelyek rávilágítanak egy-egy türelemüveg megszületésének körülményeire. Az alkotók részben barátságból, ajándékba, a megajándékozottnak örömet szerezve, részben pedig saját maguk gyönyörűségére készítettek türelempalackot. Ugyanakkor ismertek a kegytárgyakként készített türelemüvegek is, amelyeket búcsújáró helyeken árusítottak. Ilyen türelemüveg készítő juhászt mutatott be Madarassy László 1934-ben Berze Jani juhászbojtár személyében a csónakkúti (Szarvaskó

mellett) tanyáról, aki 2 pengőért árusította a "Krisztus kínszenvedésének" nevezett alkotásait a búcsúsoknak.⁴²

Azok a juhászok, akik türelemüveg készítésébe fogtak, nemcsak különös tehetséggel, hanem erős vallásos érzelmekkel is rendelkeztek, amelyek indíttatást adtak e nagy precizitást és türelmet igénylő munkához. A kifaragandók mintájául a vallásos ponyvanyomtatványok, szentképek, templomi szobrok szolgálták és a búcsújáró helyeken látott kegyképek, azaz "a templomi környezet ábrázolásait vitték át faragványaikra".⁴³ Voltak különlegesen vallásos, szent életre törekvő pásztoemberek, akik közül a türelemüvegek készítőinek java része is kikerült. Tóth Mihály somogyi juhász, Patkó Bandinak a híres betyárnak unokája mondta el 1940-1950 között Manga Jánosnak a szentképek és a búcsújáró helyek ihlette pásztoemberek szakrális tárgyalkotó művészetének indítékait: „Voltak olyan pásztorok, akik szent életükkel tűntek ki, leginkább a juhászok és gulyások között. Ők csak az erdőben voltak és hogy Máriát és az angyalokat láthassák, kifaragták maguknak olyan csodakönyvekből, amiket olvastak. Ezeket a könyveket a búcsúkról hozták magukkal, leginkább a horvátországi Bisztriceről, ahová az öreg pásztorok évente egyszer eljártak. A pásztorok Felsőgeszre is jártak búcsúra, ahol - amint mondják - valamikor egy öreg jámbor juhász legeltetés közben a hársfa tetején többször látta Mária képét... Az ilyen szentes emberek... csak keresztet, templomot, angyalt, virágokat és szarvasokat faragtak.”⁴⁴ A megnevezett búcsújáró helyeken kívül Homokkomáromot, Andocsot, Csatkát, Sümegyet keresték fel pásztorok és pásztorcsaládok rendszeresen.

A pászto művészeti emlékanyagot megvizsgálva azt tapasztaljuk, hogy gyakori rajtuk díszítményként szakrális ábrázolás. Többnyire Máriát a gyermek Jézussal, gyakran a Zelli Madonnát, a sümegi Fájdalmas Anyát, a megfeszített Üdvözítőt vagy valamely szent képmását karcolták rá a tükrösre, gyűjtőtartóra, képkeretre vagy a pásztorbotra. Spanyolozott, karcolt, szakrális ábrázolásokkal ékített gyűjtőtartókat, tükrösöket készített a Mezőszilas melletti Szúnyog-pusztán Zöld Náci juhász, amelyről a Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteményének pászto művészeti emlékanyaga tanúskodik. Mindez igazolja a szakrális képeknek a pásztorok közötti kedveltségét. Tehát aki nem türelemüveget készített, az is megtalálta a módját vallásos érzelmi, gondolatai megfogalmazásának.

Mindezekén túl a türelemüvegeket készítették még fogadalomból, pl. betegségéből való felgyógyulás vagy börtönből való szabadulás után, de az egyéni ügyesség bizonyítékeként is. Napjainkban, úgy néz ki, utóbbi az erősebb motiváció.

A türelemüvegek egy részét rabmunkának nevezik, utalva a készítőre és a készítés körülményeire. Pl. a Kiskun Múzeum gyűjteményében található az az egészen egyedülálló türelemmunka, amelyet egy halált okozó bicskázásért életfogytiglanra ítélt legény készített húga barátnőjének. Az Országos Börtönügyi Múzeum ugyancsak hírt adott rabok által készített türelemüvegekről, sőt, a készítés módját, s a használt szerszámokat is bemutatta.⁴⁵

A türelemüvegek elkészítése nemcsak ügyességet, időt, türelmet kívánt, hanem ennél többet. A jelenséget alkotáslélektani szempontból is vizsgálták, megállapítva, hogy ezzel a feladattal csak fejlett térszemléletű és konstruktív elme tud megbirkózni, ugyanis az apró térelemekben az egész konstrukciót látni kell. Az alkotó valójában előre gyártott elemekből építkezik ilyenkor, s ez az átlagosnál nagyobb kézügyesség is hozzájárul a hatás eléréséhez.⁴⁶

Ezekhez a munkákhoz néhány házilag készített szerszámot használtak az alkotók: csipeszt, drótkampót vagy meghajlított esernyő drótot és fapálcikát. A kompozíciót apró elemekből rakták össze, amelyeket faragással, kivágással formáltak meg. A fából készültet apró ékekkel látták el. Amikor minden rész készen volt, még az üvegen kívül, összerakták a kompozíciót, hogy teljességében láthassák. Ezt követően szétszedték, majd az egyes részeket egyenként, a drótkampó s a csipesz segítségével beengedték a palackba. A drótkampó vagy az esernyődrótból készített csipetű mindkét végét laposra verték, hogy alkalmasabbá tegyék a részecskék fogására. A részeket az üvegben ékelték össze vagy a csapokat itt ragasztották egybe, az előre rájuk kent enyv segítségével. Először mindig a fő, utána pedig a mellékalakokat állították össze. Amikor minden a helyére került, akkor helyezték az üveg szájába a dugót, úgy, hogy az kivehetetlen legyen. Ezt úgy oldották meg, hogy az átfúrt dugóba cernát húztak, s ennek egyik végét ráhurkolták a dugóba tett ékre. Az üvegbe tett dugón úgy húzták meg ezek után a cernát, hogy az ék elhelyezkedhessen a dugó szájába, miután a cerna hurkot lerántották róla.⁴⁷

Madarassy Lászlónak a türelemüvegeket készítő Berze Jani azt is elmondta, hogy a feszüle-

tet és a kínzatos jelvényeket hány darabból állította össze. Mindösszesen 36 db apró farészecske kellett hozzá, amiből 9 db a feszület, 7 db az Üdvözítő, 14 db a megfeszítés és a kínzatos szerszámai, 2 db az Úrkoporsó, 2 db a kakas, 2 db a galambok.⁴⁸

Ismeretes olyan türelemüveg is, ahol a teljes kompozíció összecuszkható, s az üvegbe helyezés után egy kihúzható fonal segítségével pedig szétnyitható.⁴⁹

Türelemüveget készítő bányászok mondták el, hogy az elkészített és üvegen kívül összerakott kompozíciót szétszedése után a drótkampó és csipesz segítségével mindig úgy helyezték az üvegbe, hogy az üveget előtte elfektették. A fekvő helyzetben egymásba és egymáshoz illesztett részecskék megszilárdultak, így a kész alkotás az üveg felállítása után nem hullhatott szét.

E különösen nagy munkát igénylő alkotások nem véletlenül voltak rendkívül megbecsültek, óvott és megőrzött emléktárgyak, amelyek ugyanakkor vallásos ábrázolásaikkal hitbuzgalmi illusztrációt is jelentettek, azaz, a hitbeli ismeretek gyarapítását, elmélyítését szolgálták. Ezért a ház legmegbecsültebb helyére kerültek, a szakrális tér középpontjába, a fő helyen álló sublót tetejére, annak is a közepére. Ismeretes olyan adat, hogy a szakrális ábrázolásegységűttest őrző türelemüveget a házba vitele előtt megszenteltették és úgy helyezték a sublóra. Ereklénynek tekintették és úgy is bántak vele.⁵⁰

A türelemüvegek készítése napjainkban sem halt el. Példa erre az apátfalvai Meleg Mihály, aki az 1970-es években bekövetkezett haláláig, valójában egész életében, közel ötven esztendőn keresztül készített türelemüvegeket emlékként, ajándékba. Tudományát az I. világháborút követően sajátította el, s tevékenységével már nagy betegen hagyott csak fel.⁵¹ E munkák készítésének technikája nem változott, csupán az üvegek lettek mások és a beléjük kerülő kompozíciók egyszerűbbek. A székelyföldi Torján (Kovácsna megye) Erdő Béla készít a mai napig türelemüvegeket, amelyeket 1.800 Ft-ért árusít. Ezek többnyire 0,5 l-es pálinkásüvegek, amelyeknek belsejében kereszt alakú fatalpba erősítve helyezi el a keresztet, papírból kivágott és felragasztott korpusszal, amely nem egyszer ortodox ábrázolás. A feszület mellé, a kereszt talpába vékony falapból kivágva a kínzatos jelvényeket rögzíti. Az üveg hagyományos dugóját már nem készíti el. Az üveg száját fémből való csavaros fedéllel

zárja be. Készítményei iránt nagy a kereslet, s az igényeket folyamatos munkával tudja csak kielégíteni.⁵²

Budapesten Makky György művészettörténész és restaurátor készít türelemüvegeket. Ezek komoly előtanulmányokról árulkodó kompozíciók. Igazán nem vethetők össze eme alkotások a pásztorok által készített XIX. századi és XX. század eleji türelemüvegekkel. Ez már egy tanult ember tevékenysége önmaga kedvtelésére és mások gyönyörködtetésére.⁵³

Pápán ma is él Szabó Károly asztalosmester, aki a közelmúltban ugyancsak készített türelemüvegeket mélyen vallásos asszonyok számára, többnyire ajándékba. A feszület mindig szerepelt ezekben az üvegekben, de előfordult, hogy a kereszt tövébe Máriát, Jánost és Mária Magdolnát is elhelyezte.⁵⁴ Kovács Ágoston, aki Budafokon lakik, gyermekkorában figyelt fel a türelemüve-

gekre és ifjú kora óta készíti is azokat. Nagyszámú munka került ki keze alól. Többnyire kálváriákat helyez el az üvegekben, de üvegebe zárt életképeket is készít, korai hagyományokat felelevenítve.

Összevetve a régi és a mai türelemüvegeket, túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a XIX. század végén és a XX. század elején készítetteteket az aprólékos megmunkálás és az ábrázoltakkal jó összhangban lévő háttér alkalmazása jellemezte. A hutapalackok és a vaskosabb gyári üvegek illettek igazán azokhoz a kompozíciókhoz, amelyeket beléjük helyeztek. Méreteiket tekintve arányosnak mondhatók. Napjainkhoz közeledve szerényebbek és szegényesebbek lettek a hasonló típusú, parasztinak mondható alkotások, mintha jelképeivé váltak volna a jelennek az idővel és a türelemmel való takarékosságának.

JEGYZET

RÖVIDÍTÉSEK

- BAÑULS 1994 = BANULS, J. A. F.: *Semana Santa fiesta y rito de Sevilla*. Sevilla 1994
- BÁLINT 1976 = BÁLINT S.: *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Budapest 1976
- K. CSILLÉRY 1982 = CSILLÉRY K., K.: *Türelemüveg*. *Magyar Néprajzi Lexikon V.* Budapest 1982. 383-384.
- DABÓCZI 1996 = DABÓCZI D.: *Parasztüvegek*. Vas megye népművészete. Szerk. Gráfik I. Szombathely 1996. 255-266.
- ERDÉLYI 1976 = ERDÉLYI Zs.: *Hegyet hágék, lőtőt lépék*. Archaikus népi imádságok. Budapest 1976
- ERDÉLYI 1997 = ERDÉLYI Zs.: *Az archaikus népi imádságok interetnikus kapcsolatai*. Népi vallássosság a Kárpát-medencében II. Szerk. S. Lackovits E. Veszprém-Debrecen 1997. 16-25.
- FAZEKAS 1982 = FAZEKAS I.: *Egy 19. századi türelemüveg a Kiskun Múzeum gyűjteményében*. Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Szerk. Módy Gy. Debrecen 1982. 883-891.
- FELFÖLDI 1990 = FELFÖLDI L.: *A vallásos népelet és a szokások tárgyai*. Csongrád megye népművészete. Szerk. Juhász A. Budapest 1990. 519-579.
- FITZ-HUBER 1995 = FITZ, O. - HUBER, P.: *Bergmännische Geduldflaschen*. Wien 1995

- GÖBÖLYÖS 1993 = GÖBÖLYÖS Gy.: *Palackba zárt üzenet*. Az üveg népművészete. Új Horizont 21. 1993/5-6. 80-86.
- GULYÁS 1987 = GULYÁS É.: *A vallásos élet tárgyai*. Szolnok megye népművészete. Szerk. Szabó L. Budapest 1987. 185-199.
- HORVÁTH 1996 = HORVÁTH S.: *A népi vallássosság*. Vas megye népművészete. Szerk. Gráfik I. Szombathely 1996. 280-294.
- ISTVÁN 1980 = ISTVÁN E.: *A türelemüvegek*. *Élet és Tudomány* 48. 11. 28. 1980. 1519-1522.
- ISTVÁN 1982 = ISTVÁN E.: *"Készítette a türelem"*. *Magyarországi türelemüvegek 1784-1973*. Kiállításvezető. Miskolc 1982
- JÁNOSI 1935 = JÁNOSI Gy.: *Barokk hitélet Magyarországon a 18. század közepén a jezsuiták működése nyomán*. Pannonhalma 1935
- KRESZ 1969 = KRESZ M.: *A Kerámia Gyűjtemény gyarapodása*. Néprajzi Értesítő 1969. 78-89.
- LENGYEL 1989-90 = LENGYEL L.: *A theatrum sacrum a magyarországi barokk művészetben*. *Agria* 25-26. 1989-1990. 585-655.
- MADARASSY 1934 = MADARASSY L.: *Művészkedő magyar pásztorok*. Budapest 1934
- MALONYAY 1911 = MALONYAY D.: *A magyar nép művészete III. A balatonvidéki magyar pásztornép művészete*. Budapest 1911
- MANGA 1943 = MANGA J.: *Pásztorművészet*. *A Balatonkörnyék népművészete*. Szerk. Dománovszky Gy. BIB h. n. 1943. 45-65.

MANGA 1954 = MANGA J.: Egy dunántúli faragó pásztor. Budapest 1954

MOSKOVCSKY 1996 = MOSKOVCSKY É.: Háziipari fajtékók Európában. Játék+Rend+Szerek. A Magyar Játéktársaság Közleményei 3. Vesz-zóparipánk. Szerk. Kriston V. J. Kecskemét-Budapest 1996. 24-36.

MUSETTI 1980 = MUSETTI, R.: I riti della Settimana Santa a Taranto. Taranto 1980

PLATTHY-RÓNAI 1989 = PLATTHY Gy.: -RÓNAI B.: Népművészet. Budapest 1989

SZILÁRDFY 1984 = SZILÁRDFY Z.: Barokk szentképek Magyarországon. Budapest 1984

SZILÁRDFY 1989 = SZILÁRDFY Z.: "Variációk egy barokk témára" - ikonográfiai kutatás. Ars Decorativa-Iparművészet 9. 1989. 61-93.

SZILÁRDFY 1995 = SZILÁRDFY Z.: A magánáhitat szentképei I. Devotio Hungarorum 2. 1995

SZILÁRDFY 1997 = SZILÁRDFY Z.: A magánáhitat szentképei II. Devotio Hungarorum 4. 1997

SCHWARZMANN-DIETRICH 1990 = SCHWARZMANN, F. K.-DIETRICH, G.: Segen und Heil. Aus dem christlichen Hausschatz. Katalog des NÖ Landesmuseums. H. n. 1990

VARGA 1973 = VARGA ZS.: A népi vallásosság tárgyainak gyarapodása. Néprajzi Értesítő 1973. 152-165.

VEREBÉLYI 1993 = VEREBÉLYI K.: A hagyomány képei. Debrecen 1993

¹ FITZ-HUBER 1995. 51. Farbtafel 3. 67., Abb. 11. 5.

² FITZ-HUBER 1995. 63., Abb. 44.

³ ISTVÁN 1980. 11., 28. 1522.

⁴ V.ö. ERDÉLYI 1976. 353-489., 573-598.

⁵ A négy türeleműveg megtekintésének és leírásának lehetőségét Csóka Karola múzeumvezetőnek köszönöm.

⁶ MALONYAY 1911. 186.

⁷ MADARASSY 1934. 115-116.

⁸ HORVÁTH 1996. 281-284., 290-291.

⁹ HORVÁTH 1996. 291.

¹⁰ GULYÁS 1987. 199., FELFÖLDI 1990. 556-557.

¹¹ ISTVÁN 1980. 1522.

¹² KRESZ 1969. 88.

¹³ FAZEKAS 1982. 883-890.

¹⁴ ISTVÁN 1982. 1.

¹⁵ FITZ-HUBER 1995. 45., 71. Farbtafel 7., 7.

¹⁶ Staatliche Zweigmuseen in Bayern. München 1990. 57. Utóbbi adatot Rainer Pál kollégámnak köszönöm.

¹⁷ SCHWARZMANN-DIETRICH 1990

¹⁸ K. CSILLÉRY 1982. 383.

¹⁹ MOSKOVCSKY 1996. 25-27.

²⁰ DABÓCZI 1996. 264.; K. CSILLÉRY 1982. 383-384.

²¹ VEREBÉLYI 1993. 72., 74.

²² VEREBÉLYI 1993. 74.

²³ BÁLINT 1976. 224., 226-227.

²⁴ SZILÁRDFY 1989. 62-63.

²⁵ SZILÁRDFY 1989. 62.

²⁶ SZILÁRDFY 1989. 62.

²⁷ JÁNOSI 1935. 37-39., 42-43.; VEREBÉLYI 1993. 75.; BÁLINT 1976. 221-265. A latin népeknél még ma is mintha ezek a képi megfogalmazások elevenednének meg a bűnbánati körmenetekkel, amelyek hasonló formában a XVIII. században nálunk is léteztek. BAÑULS 1994. 11-111.; MUSETTI 1980

²⁸ SZILÁRDFY 1989. 7. 64., 32., 33. képek

²⁹ SZILÁRDFY 1995. 7-8.; SZILÁRDFY 1984. 12., 14.

³⁰ SZILÁRDFY 1984. 39-40.

³¹ SZILÁRDFY 1997. 8-9.

³² SZILÁRDFY 1995. 89. 148. 151-152. 157. 170. 258. 264. 266. 267. képek.

³³ ERDÉLYI 1997. 21-23.

³⁴ SZILÁRDFY 1997. 75-82., 84-90., 95. 192-193. képek.

³⁵ VEREBÉLYI 1993. 76.; BÁLINT 1976. 231-232.

³⁶ SZILÁRDFY 1997. 199., 688. kép

³⁷ VARGA 1973. 156., 11. ábra.

³⁸ LENGYEL 1989-90. 588-589.

³⁹ LENGYEL 1989-90. 589.

⁴⁰ LENGYEL 1989-90. 621-623., 639.

⁴¹ LENGYEL 1989-90. 649.

⁴² MADARASSY 1934. 115.

⁴³ MANGA 1943. 64-65.

⁴⁴ Egyébként azt tartották, hogy aki tizenkétszer felkeresi Bisztrícét vagy Homokkomáromot és nem vétkezik, annak halálakor az angyalok jelennek meg a lelkéért. MANGA 1954. 25.

⁴⁵ FAZEKAS 1982. 885., 889.

⁴⁶ PLATTHY-RÓNAI 1989. 33.

⁴⁷ MALONYAY 1911. 186.

⁴⁸ MADARASSY 1934. 115-116.

⁴⁹ K. CSILLÉRY 1982. 383.

⁵⁰ FAZEKAS 1982. 885.

⁵¹ GÖBÖLYÖS 1993. 81-83.

⁵² Sepsiszentgyörgyről Kakas Zoltán szíves közlése.

⁵³ Gulyásné Vajkai Zsófia néprajzkutató szíves közlése.

⁵⁴ Gáncs Lajos agrármérnök (Veszprém) szíves közlése. Édesanyja két ilyen türeleműveget is őrzött.

A kutatás és feldolgozás az OTKA-T 026586 sz. támogatással készült.

PATIENCE FLASKS FROM THE ETHNOGRAPHIC COLLECTION
OF THE VESZPRÉM MUSEUM „LACZKÓ DEZSŐ” – TYPES OF CHARACTERISTIC SACRAL
REPRESENTATIONS ENCLOSED IN FLASK

A characteristic group of objects within the ethnographic collection is formed by the series of articles known as patience flasks or slave work, which are the results of activities requiring extraordinary skill.

Of the twenty patience flasks in the Museum „Laczkó Dezső”, sixteen were made between 1890 and 1940, and came into the Ethnographic Collection. One patience work, although it was made at the beginning of the 20th century, only became part of the collection in 1969, and three were obtained in the 1990s.

As far as is known at present, patience works were made in Hungary from the 18th century. Information on them is available in Western Europe from the 16th century. The greatest effect on their production was exercised by the play production centres of Berchtesgaden and Oberammergau, where besides the plays, devotional articles were also produced.

Of the patience flasks kept in the Dezső Laczkó Museum, there is only one in which a piece of 19th century furniture is enclosed. A single miner's flask is kept in the collection, but on one level of this there is also a sacral representation – a church full of the faithful. The other eighteen flasks are creations of completely religious character. Some of them, sixteen of the flasks, represent Calvary: in five cases the crucifix and the instruments of torture of Christ (*Arma Christi* = the suffering of Christ), completed by known Saints who were present at Golgotha (Mary, John, Mary Magdalene), or by symbolic, coloured paper pictures, and the others show the crucifix and the instruments of torture. In three of the patience flasks, a church interior has been placed by the creator, with an altar and the elevation of the Host. The closest relationship with these representations is shown by four patience flasks in the Queen Gisella Museum of Ecclesiastical Art (Veszprém), but parallels may be found throughout the Hungarian language region, and even amongst Austrian and German patience works with religious representations.

The Golgotha picture, the crucifix and the instruments of torture of Christ, and symbols placed in the patience flasks consist of 15-30 elements. The formation of these into an ensemble of signs occurred over several centuries.

This representation may be followed back to the cult of *Arma Christi*, rooted in the Middle Ages, which is connected with the desire and practice of illustration

and revitalisation of the passion. The veneration of this is linked to the Santa Croce di Gerusalemme church in Rome. It appeared as pictorial compositions in various forms throughout Europe. The broad development and expansion of this cult was promoted by processions of repentance, passion plays, devotional reading materials, and later by the appearance of mass-made graphics. Being placed with the sacred images of private devotion, and complemented by the Good Friday forms of worship, and combined with penitence, these pictorial representations became particularly popular. Trashy religious publications distributed this type of representation to a broad public, and the late 19th century form of this, made by the Planc printers in Vienna, may have provided a forerunner for the patience works. Things seen in pilgrimage shrines and churches also contributed to these.

These creations resemble theatrical scenes. In them are composed popular variations of the theatrum sacrum, which has roots in the Baroque. The sacred theatre, formed in the Baroque, was preserved in folk religiosity until the 20th century.

Of the twenty patience flasks in the Museum „Laczkó Dezső”, the place of origin is known for twelve, and the artist for nine. Seven of them were shepherds: Dezső Berzsák, János Eppinger, György Zájez, Imre Vida, István Somogyi, József Szabadkai, and Pál Kovacsevics. The shepherds who made the patience flasks were not only possessed of particular talent, but also of strong religious feelings. Several of them regularly made pilgrimages to various shrines (Bisztrice, Felsősegeds, Andocs, Homokkomárom, Csatka, Sümeg).

These patience flasks bear witness to considerable abstractive capability, developed space perception, constructiveness, and particular patience and skill. Home-made tools were used in their production: tweezers, wire hooks, bent umbrella wire, wooden sticks, and glue as adhesive. They were made in fulfilment of a pledge, or as gifts; the flask-works bottles or medicine flasks in which the compositions were placed were sealed with irremovable stoppers.

The patience works were esteemed objects of peasant culture. There are very few who still produce them today, but there are still some, such as Béla Erdő in Torja and György Makky in Budapest.

1. ábra. Bányász türelemüveg szakrális ábrázolású részlettel. XIX. század. Ltsz.: P. 369
 Figure 1. Miner's patience flask with detail of sacral figures. 19th century. Inv. No. P. 369

2. ábra. Oltáros türelemüveg, 1905. Ltsz.: P. 371
 Figure 2. Altar patience flask, 1905. Inv. No. P. 371

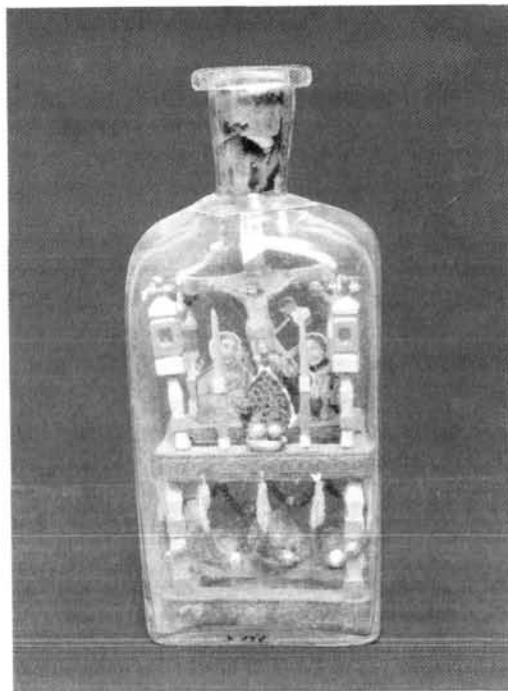
3. ábra. Türelemüveg az Arma Christivel, 1909. Berzsák Dezső munkája Jutaspuszta. Ltsz.: P. 372
 Figure 3. Patience flask with Arma Christi, 1909. Work of Dezső Berzsák, Jutaspuszta. Inv. No. P. 372

4. ábra. Oltáros türelemüveg 1920 k. Ltsz.: P. 373
 Figure 4. Altar patience flask, around 1920. Inv. No. P. 373

5. ábra. Türelemüveg a kínzatósi jelvényekkel, 1909.
Ltsz.: P. 374
Figure 5. Patience flask with the symbols of torture,
1909. Inv. No. P. 374

6. ábra. Türelemüveg feszülettel és a keresztség jelképeivel.
Eppinger János munkája, Szunyogpuszta. Ltsz.: P. 375
Figure 6. Patience flask with crucifix and symbols of baptism.
Work of János Eppinger, Szunyogpuszta. Inv. No. P. 375

7. ábra. Türelemüveg a kínzatósi jelvényekkel. Fokszabadi,
Pámmer József munkája, 1909. Ltsz.: P. 376
Figure 7. Patience flask with the symbols of torture.
Fokszabadi, work of József Pámmer, 1909. Inv. No. P. 376

8. ábra. Golgotás türelemüveg 1903-ból.
Ltsz.: P. 378
Figure 8. Patience flask with Golgotha scene, 1903.
Inv. No. P. 378

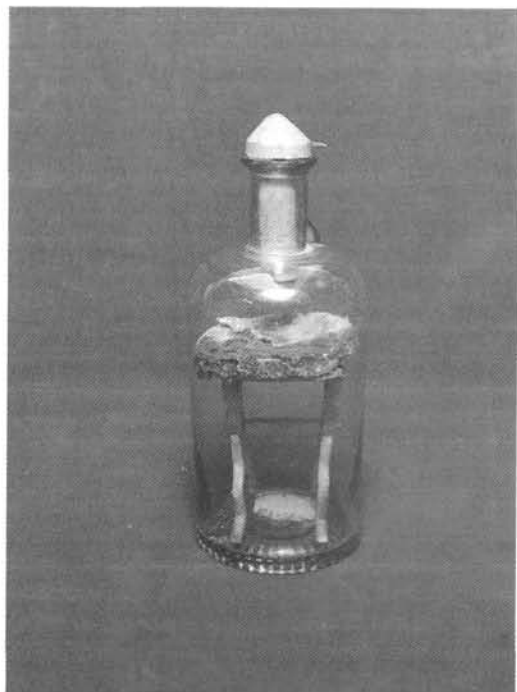
9. ábra. Türelemüveg a kínzás eszközeivel, 1915.
Ltsz.: P. 379

Figure 9. Patience flask with the instruments of torture, 1915. Inv. No. P. 379

10. ábra. Türelemüveg Arma Christivel, 1904.
Ltsz.: P. 380

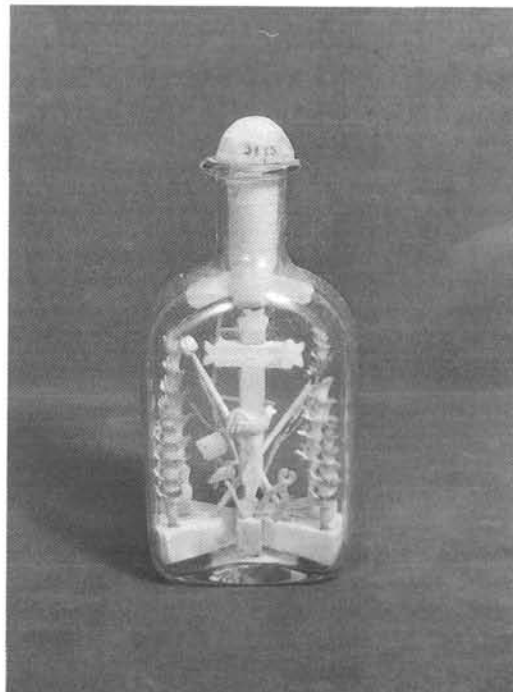
Figure 10. Patience flask with Arma Christi, 1904.
Inv. No. P. 380

11. ábra. Türelempalack asztallal, 1914. Ltsz.: P. 381

Figure 11. Patience flask with a table, 1914.

Inv. No. P. 381

12. ábra. Türelemüveg a kínzásai jelvényekkel, 1910.

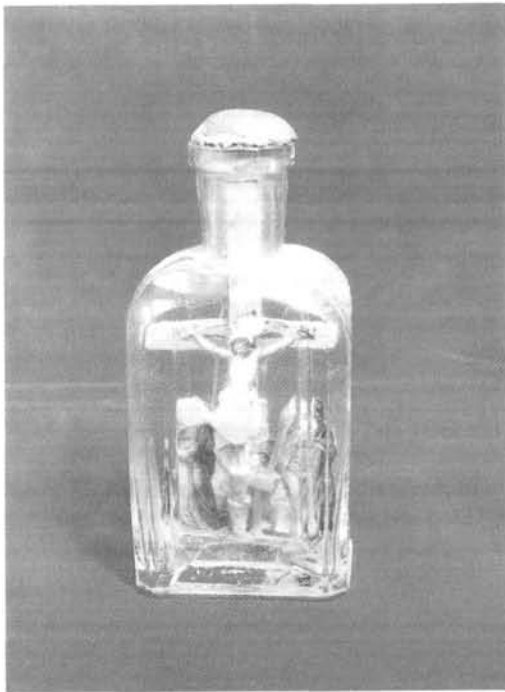
Zájecz György munkája, Veszprém. Ltsz.: P. 382
Figure 12. Patience flask with the symbols of torture,
1910. Work of György Zájecz, Veszprém. Inv. No. P. 382

13. ábra. Türelempalack a kínzás eszközeivel. Súr-Csatár, 1911. Ltsz.: P. 384
 Figure 13. Patience flask with the instruments of torture. Súr-Csatár, 1911. Inv. No. P. 384

14. ábra. Türelemüveg Arma Christivel, Csajág, 1927. Ltsz.: P. 386
 Figure 14. Patience flask with Arma Christi, Csajág, 1927. Inv. No. P. 386

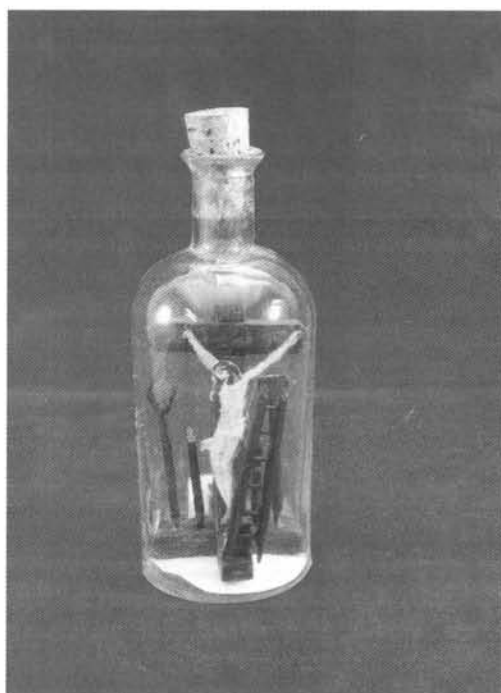
15. ábra. Golgotás türelempalack Tata-vidékéről, 1920-30. k. Ltsz.: P. 387
 Figure 15. Patience flask with Golgotha scene, from the Tata region, around 1920-30. Inv. No. P. 387

16. ábra. Türelemüveg kálváriával. Vida Imre készítette Bakonybélben, 1909. Ltsz.: 69.3.120.
 Figure 16. Patience flask with Calvary scene. Made by Imre Vida in Bakonybél, 1909. Inv. No. 69.3.120.

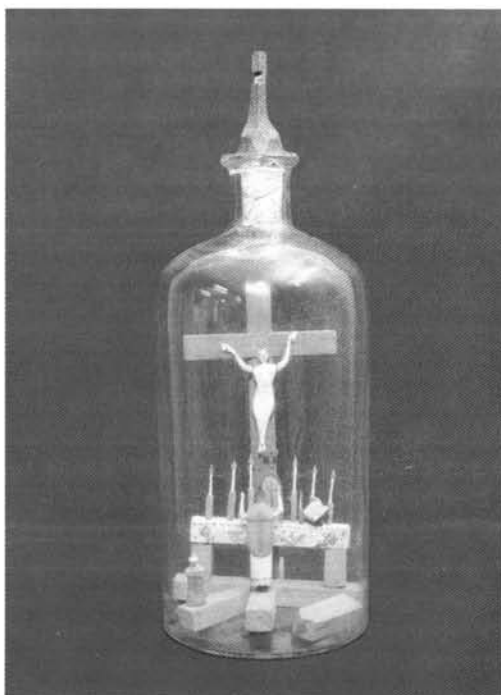
17. ábra. Türelműveg kínzatósi jelvényekkel, 1930.
Devecser, Somogyi István munkája. Ltsz.: 91.44.1.
Figure 17. Patience flask with symbols of torture, 1930.
Devecser, work of István Somogyi. Inv. No. 91.44.1.

18. ábra. Türelmpalack kínzatósi eszközökkel,
1936. Ltsz.: 93.6.1.
Figure 18. Patience flask with instruments of torture,
1936. Inv. No. 93.6.1.

19. ábra. Türelműveg több alakos kálváriával 1930-40
k. Szabadkai József munkája Nagykanizsa-vidéke vagy
Pápa. Ltsz.: 94.6.7.
Figure 19. Patience flask with Calvary scene including
several figures, around 1930-40. Work of József
Szabadkai, Nagykanizsa area or Pápa. Inv. No. 94.6.7.

20. ábra. Oltáros türelmpalack. Kovacevics Pál
készítette. Pápateszér, 1942. Ltsz.: 94.7.1.
Figure 20. Altar patience flask. Made by Pál
Kovacevics. Pápateszér, 1942. Inv. No. 94.7.1.

